

Левківський М.В. Соціальна зрілість старшокласників: проблема формування / М.В. Левківський // Вісник Львівського університету. – 2005. – № 2. – С. 135-138.

Михайло Васильович Левківський,
доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКА: ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ

*Житомирський держуніверситет імені Івана Франка, доктор
педагогічних наук, професор вул. В.Бердичівська, 40, 10008 Житомир, Україна*

Аналізуються проблема соціальної зрілості старшокласника у контексті соціокультурного підходу. Обговорюються основні механізми формування цього найважливішого соціального феномена.

Ключові слова: соціальна зрілість, соціокультурний підхід, когнітивно-орієнтований підхід, інтер- і інтракультурний контексти соціалізації, ентокультурація.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті чітко окреслені підходи до оновлення завдань та змісту освіти, зокрема й вищої, на сучасному етапі національного духовного відродження в Україні з тим, щоб наша освітня галузь у недалекому майбутньому змогла інтегруватися у світовий освітній простір, а також забезпечувала реалізацію у навчальному процесі найсучасніших (новітніх) технологій. Цим самим здійснюватиметься особистісно орієнтоване навчання, котре спрямовується на ефективну соціалізацію молоді.

На етапі старшого шкільного віку в юнаків виникає гостра потреба у самоствердженні і професійному самовизначенні. Проте, за нашими даними, існує гетерогенність (велика полярність) між виявленням відповідальності старшокласників елітних освітніх установ і масових середніх шкіл. Учні перших, образно кажучи, знають, чого вони хочуть (у них - усвідомлені професійні наміри), а в інших - не можуть визначитися. Ця справа ускладнюється реаліями нашого життя (відсутність можливості включитися у суспільно-корисну трудову діяльність у містах, комерціалізації частини позашкільних установ, клубів та ін.).

Кардинальні зміни, що відбуваються в українському суспільстві, роблять актуальними дослідження проблеми соціалізації, що в основному вивчалася в зарубіжній, головним чином американській, психології. Найбільш відомими у вивченні соціалізації є психоаналітичний напрямок, теорія соціального наuczіння, символічний інтеракціоналізм і когнітивно-орієнтований підхід.

Велика маса етнографічних відкриттів свідчить, що людська поведінка хмiнюється від одного суспільства до іншого, і що ця варіативність зберігається здебільшого за рахунок передачі за допомогою соціального навчання від одного покоління до іншого.

У цілому, соціалізація розглядалася як енкультурація або міжпоколінська трансмісія культури, як придбання навичок адекватно реагувати на вимоги соціального середовища, як навчання виконанню соціальної ролі і соціальній взаємодії [1; 2].

У вітчизняній психології роль середовища в психічному розвитку дитини вивчалася в рамках культурно-історичної теорії Л. С. Виготського і діяльнісного підходу С. Л. Рубінштейна й А. М. Леонтьєва. У сучасній вітчизняній психології під соціалізацією розуміється процес засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, у систему соціальних зв'язків (Г. М. Андрєєва, І. С. Кон).

У психоаналітичній теорії З. Фрейда соціалізація розуміється як придбання контролю над імпульсами. Згідно З. Фрейду, дитина споконвічно

асоціален. Засвоєння соціальних норм і вимог здійснюється через придушення інстинктивного початку. Для А. Адлера визначальною в соціалізації є почуття спільності, “соціальне почуття”, що викликає соціальні контакти дитини з іншими людьми. Е. Еріксон у своїх роботах, головним чином, присвячених включенню дитини в суспільство, підкреслював роль середовища, культури і соціального оточення з властивими йому чеканнями, надіями, що індивід може виправдати або не виправдати.

Варто сказати, що в теорії соціального навчання процес соціалізації зводиться до інтерналізації зовнішніх вимог, норм, правил, до виникнення інтерналізованого контролю над поведінням шляхом навчання, заснованого на позитивному або негативному підкріпленні (Б. Скіннер); опосередкованого ціннісними системами і мотиваційними установками (Дж. Аронфрід); через наслідування моделі (А. Бандура).

Концепція соціалізації Дж. Г. Міда велику увагу приділяє мові, грі, що сприяють оволодінню соціальними нормами через прийняття дитиною на себе ролі іншого.

Що стосується когнітивної теорії соціалізації, то вона заснована на ідеї побудови когнітивної моделі навколишнього середовища, що модифікує, спонукує і керує подальшим поведінням дитини.

Отже, соціалізація розглядає процес становлення соціальної зрілості індивіда. Завданням статті є розгляд основних механізмів цього найважливішого процесу.

У процесі соціалізації відбувається становлення соціальної ідентичності, інтеграція людини в космос соціального буття, що можна визначити як частину Я-концепції індивіда, що виникає з усвідомлення свого членства в соціальній групі в контексті ціннісного й емоційного значення, що додається цьому членству (Х. Теджфел).

Я-концепція розглядається також як динамічна структура, що утвориться за рахунок механізмів ідентифікації і диференціації. Вона містить у собі когнітивні, афективні, практичний компоненти і розвивається протягом усього

життя людини відповідно до змін соціальних ролей індивіда. Крім того, вона виявляється в різних соціальних формах (етнічною, цивільною, ідеологічною, релігійною, загальнолюдською, професійною, статевою).

Деякі дослідники (Ж. Піаже й ін.) відзначають, що соціальна ідентичність формується в міру росту соціальної поінформованості, знань про соціальну групу, у якій індивід інтегрується. Тому багато психологів і педагогів в структурі ідентичності в якості провідних виділяють когнітивний компонент. Соціалізація при цьому може пов'язуватися з великим емоційним навантаженням. Тут відзначається роль упереджень, почуттів. Це дає підставу виділити емоційний компонент ідентичності.

Формування соціальної ідентичності заздрості і від особливостей мови, культури, менталітету, історичного розвитку, тому що мова, виконуючи роль, що опосередковує, приводить до усвідомлення естетичних і моральних ідеалів, сприяє прилученню до культури і тому пов'язано із соціалізацією.

Таким чином, соціалізація як процес росту соціальної зрілості багато в чому залежить від механізмів формування соціальної ідентичності. Другий механізм пов'язаний з життєвим сценарієм як найважливішим інструментом соціалізації.

Згідно М. Колові, “сценарій – це подійна схема, що визначає, які люди повинні брати участь у події, які соціальні ролі вони відіграють, які об'єкти використовують і які причинні зв'язки” [3]. К. Нельсон говорить про “сценарії” як про “узагальнених подійних схемах”. Сценарії забезпечують “базовий рівень репрезентації знання в ієрархії відносин, що прямують через плани до цілей і мотивів” [4]. Тут у процесі соціалізації дорослі скоріше направляють дії дітей і ставлять цілі, ніж безпосередньо навчають їх чомусь. Власне кажучи, вони використовують свої знання про прийняті сценарії для накладення обмеження на дії дітей і дозволяють дітям включатися в очікуване від них рольове поведіння. У цьому змісті освоєння сценаріїв відіграє центральну роль в освоєнні культури.

Згідно П. Міллера, у міру того, як діти утягують у спільні з іншими людьми інтерпсихічні акти, зокрема, у діалог, ці акти поступово стають для них інтрапсихічними. У цьому змісті функціонування індивідуальної психіки має соціокультурне походження. Мовна взаємодія з іншими людьми поступово перетворюється на розмову із собою і для себе (езопова мова), а потім на безмовну уявну діалогічну мову. Діти інтеріорізують або привласнюють інформацію і способи мислення зі своїх взаємодій з батьками, іншими дорослими, більш здатними однолітками. Технічні і психічні засоби, надані культурою, опосередковують функціонування інтелекту [5].

В онтогенезі людини відбуваються фундаментальні структурні зміни. Вони полягають у тім, що для істоти, що існує в культурному середовищі, опосередкування дій культурою стає другою природою. Діти не народжуються здатними до опосередкування своєї життєдіяльності соціальними артефактами. Навпаки, вони приходять у світ, де дорослі, що піклуються про них, мають таку здатність, тому самі діти, входячи у світ, стають у певному змісті культурними об'єктами. Сценарії можуть засвоюватися непрямим шляхом, при відсутності безпосереднього досвіду переживання події.

Сценарії описують міжлюдські взаємодії в безлічі різних ситуацій і дитина, підключаючись до сценаріїв дорослих, несвідомо засвоює основні моделі соціальної взаємодії. Засвоєні моделі взаємодії формують її картину світу, формують її навички взаємодії.

Сценарії – культурні знання, вони можуть вироблятися засобами культури, коли хтось розповідає про подію, наприклад, по телебаченню. Існує можливість навіть, коли діти не диференціюють знання, отримані безпосередньо з досвіду або непрямим шляхом, чому є деякі емпіричні докази. Хоча сценарії виникають у соціально-культурному контексті, вони в той же час конструюються дитиною когнітивно. Таким чином, процес формування соціальної зрілості тут може розумітися в основному як когнітивний процес, пов'язаний з такими моментами, як рефлексія і самоусвідомлення.

Модель рольового поведіння як основа соціалізації і нарощування ресурсів соціальної зрілості покладена в основу концепції соціалізації М. Спіро. Тут соціальна зрілість може розумітися як інтеграція індивіда в систему соціальних ролей. Звідси впливає розуміння шляхів формування соціальної зрілості юнаків і дівчат.

Інша модель соціалізації описує процеси інтеграції індивіда в соціальну систему, розроблена Т. Парсенсом. Згідно Парсонсу, індивід “убирає” у себе суспільні цінності в процесі спілкування із “значущими іншими”, у результаті чого загальнозначущі нормативні стандарти стає частиною його мотиваційної структури. Соціалізація відбувається завдяки дії психологічних механізмів пізнання і засвоєння цінностей.

Таким чином, тут можна говорити про такий важливий аспект соціалізації, як засвоєння системи цінностей. Тому ціннісні установки суспільства повинні виконувати роль найважливіших чинників соціального дорослішання індивіда.

У цілому, процес соціалізації може проходити по декількох напрямках: по-перше, це може бути розвиток індивідуальності і виховання особистості в інтересах індивіда; по-друге, в інтересах суспільства й індивіда; по-третє, їх зміна в інтересах тільки суспільства (або держави), але не індивіда; нарешті, по-четверте, їхня зміна в інтересах певних груп. Ідеалам гуманістичної педагогіки відповідають перші два напрямки. У процесі соціалізації вирішуються дві групи задач: соціальної адаптації і соціальної автономізації. Соціальна адаптація передбачає активне пристосування індивіда до умов соціального середовища, тобто тут у більшому ступені повинні вирішуватися завдання виховання особистості. Соціальна автономізація передбачає розвиток Я-концепції індивіда, його індивідуально-особистісного початку.

Успішна соціалізація передбачає ефективну соціальну адаптацію людини, а також її здатність у певній мірі протистояти суспільству, життєвим ситуаціям, що заважають її саморозвитку, самореалізації, самоствердженню. Тут виявляється необхідність рівноваги між ідентифікацією із суспільством і

відокремленням з нього. Адаптована у суспільство людина, не здатна протистояти йому, є жертвою соціалізації. Людина, не адаптована у суспільство, також є її жертвою. Гармонізація відносин людини і її оточення, зм'якшення неминучих протиріч між ними є однією з важливих задач соціалізації (точніше, тієї її частини, що називається вихованням).

Викладене вище дозволяє дійти такого висновку: сучасне виховання починає набувати рис суб'єктивного-суб'єктного: не нав'язування, не передача соціального досвіду, а керування соціалізацією, гармонізація відносин, організація вільного часу.

У цілому, серед механізмів соціалізації можна виділити традиційний (через родину і найближче оточення); інституціональний (через різні інститути суспільства); стилізований (через субкультури); міжособистісний (через значимих осіб); рефлексивний (через переживання й усвідомлення). Соціалізація людини, його соціальне дорослішання відбувається в процесі її взаємодії з численними факторами. У зв'язку з цим учителям необхідно визначити напрямок процесу соціалізації, уміти виявити його позитивні і негативні можливості і знайти прийоми посилення позитивних і компенсації негативних обставин.

Розуміння соціалізації як цілісного процесу у всій сукупності об'єктивних соціальних умов вимагає, насамперед, подолання типової для масової практики недооцінки соціального (макро- і мікро-) середовища в житті людини, що веде в традиційній педагогіці до фетишизації педагогічного процесу, до педагогічного волюнтаризму, оскільки ні школа, ані яка-небудь інша установа здатна самотійно вирішити проблеми формування бажаних рівнів розвитку особистості й індивідуальності. Кожна конкретна освітня установа має певні границі своїх можливостей у вирішенні проблеми соціалізації. Ці можливості збільшуються, якщо установа здійснює свою діяльність у єдності з іншими факторами.

Література:

1. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 3–8.
2. Кон И. С. Социализация и воспитание молодежи // Новое педагогическое мышление. – М.: Педагогика, 1989. – С. 191–205.
3. Cole M. Cultural Psychology. Cambridge, Mass., L. (England): The Belknap Press of Harvard University, 1996. – P. 134.
4. Nelson, K. Cognition in a Script Framework. In: J.H. Flavell and L. Ross (eds.) Social Cognitive Development. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, – P.101.
5. Miller P.H. Theory of Developmental Psychology. NY; Freeman, 1993. – P. 421.

Social growing of senior pupils: the problem of formation

Mykhailo Levkivsky

The problem of social growing of senior pupil in the context of sociocultural approach is analysed. The main mechanisms of this important cosial phenomenon are discussed.

Key words: social grownup, sociocultural approach, cognitive oriented approach, inter- and itracultural contexts of socialization, ethnoculturalisation.